

ком проведення слідчої дії й спостерігати за поведінкою особи, яка перевіряється. Тому виконання зазначеної рекомендації носить майже обов'язковий характер.

При проведенні перевірки показань на місці в умовах конфліктної ситуації, коли виявляються факти обмови, самообмови чи давання неправдивих показань, слідчому доцільно застосовувати наступні тактичні прийоми: роз'яснення хибності позиції, яку обрала особа; ознайомлення з правовими наслідками розкаювання і активного сприяння розкриттю злочину; використання прийомів, що засновані на оперуванні доказами; роз'яснення наслідків хибної позиції особи, зокрема збільшення терміну проведення досудового слідства; активізація позитивних якостей особи тощо. Дані тактичні прийоми при проведенні перевірки показань на місці в умовах конфліктної ситуації доцільно застосовувати у комплексі з вищевказаними.

Список літератури: 1. Стратонов В.М. Відтворення обстановки і обставин події як метод пізнання під час розслідування злочинів: Автореф... канд. юрид. наук: (12.00.09) / Запорізький юридичний інститут МВС України. Запоріжжя, 2001. 2. Гусаков А.Н., Філюшенко А.А. Следственная тактика (в вопросах и ответах): Учеб. пособие. Свердловск, 1991. 3. Герасимов И.Ф. Следственные ситуации на первоначальном этапе расследования преступлений // Соц. законность. М., 1977. №7. 4. Денисюк С.Ф., Шепитько В.Ю. Обыск в системе следственных действий (Тактико-криминалистический анализ): Научно-практическое пособие. Х., 1999. 5. Яблоков Н.П. Криминалистическая методика расследования. М., 1985. 6. Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей. М., 1967. 7. Уваров В.А. Проверка показаний на месте: Учебное пособие. М., 1982. 8. Быховский И.Е., Корниенко Н.А. Проверка показаний на месте: Учеб. пособие. Л., 1988. 9. Переверза О.Я. Формування неправдивих показань, система тактичних прийомів їх виявлення і подолання: Автореф... канд. юрид. наук: (12.00.09) / Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. Х., 2000. 10. Переверза О.Я. Знання механізму формування свідомо неправдивих показань – гарантія успішної боротьби з ними // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. 1999. №4. 11. Ратинов А.Р., Скотникова Т.А. Самооговор (происхождение, предотвращение и разоблачение ложных признаний). М., 1973. 12. Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. Криминалистика. Учебник для вузов / Под ред. Заслуженного деятеля науки Российской Федерации, профессора Р.С. Белкина. М., 1999. 13. Ратинов А.Р. Феноменология лжи. Судебно-психологический взгляд // Юридическая психология. Сборник научных трудов / Под ред. проф. А.Р. Ратинова, докт. юрид. наук. Г.Х. Ефремовой. М., 1998. 14. Романов В.В. Юридическая психология: Учебник. М., 2000. 15. Семенов В.В. Психологические возможности распознавания лжности показаний // Российский следователь. 2002. №4.

Надійшла до редколегії 30.12.03

В.О. Малярова

СИТУАЦІЙНІ ОСНОВИ ТАКТИКИ ЗАТРИМАННЯ ПІДОЗРЮВАНОВОГО

Серед правових засобів, наданих законодавством України органам внутрішніх справ для розв'язання задач кримінального судочинства, затримання осіб, що скоїли злочин, займає важливе місце і здійснюється при наявності однієї з підстав, перерахованих у ст.106 КПК України. Це ефективний захід, що створює умови для встановлення причетності затримано-

го до вчинення злочину і рішення питання про необхідність застосування до нього запобіжного заходу у виді взяття під варту.

У спеціальній літературі існують дві точки зору на сутність затримання. Прихильники першої вважають, що затримання підозрюваного – міра винятково кримінально-процесуального примусу, що полягає в короткотривалому арешті особи, підозрюваної у вчиненні злочину [1, с.144; 2, с.67–68; 3, с.35–36, 168–173]. Відповідно до іншої точки зору — затримання підозрюваного є слідчою дією [4, с.93; 5, с.665; 6, с.164; 7, с.63]. У цьому аспекті підстави затримання, відображені в протоколі, є фактичними даними, що мають істотне доказове значення. Ми вважаємо, що затримання підозрюваного має двоїсту природу. По-перше, – це слідча дія, що є самостійним способом одержання доказів, по-друге, – тимчасовий запобіжний захід кримінально-процесуального примусу, що полягає в арешті людини, підозрюваної у вчиненні злочину, за яке передбачене покарання у вигляді позбавлення волі.

Метою статті є розгляд типових слідчих ситуацій, у яких здійснюється затримання, а також дій слідчого по підготовці, проведенню і фіксації процедури затримання підозрюваного.

У криміналістичній літературі тактиці затримання підозрюваного приділено необґрунтовано мало уваги. Напевно, це пов'язано з уявленням про те, що в тактичному плані затримання не становить труднощів і позбавлено яких-небудь ситуаційних особливостей. На наш погляд, тактика затримання підозрюваного (підозрюваних) має потребу в розробці. Це обумовлено тим, що процедура затримання є процесом, що розвивається у часі і просторі, завданнями якого є підготовка до захоплення, його здійснення і фіксація з метою одержання фактичних даних по розслідуваній кримінальній справі.

Система зв'язків і взаємодій утворює конкретну обстановку, у якій діють слідчий і інші особи, що беруть участь у затриманні підозрюваного. Ця обстановка, у якій протікає розслідування злочину і, зокрема, затримання, одержала в криміналістиці назву слідчої ситуації. Слідча ситуація визначається як ступінь інформаційної поінформованості слідчого про злочин, а також стан процесу розслідування, що склався на будь-який визначений момент часу, аналіз і оцінка якого дозволяють слідчому прийняти найбільш доцільні у справі рішення [8, с.47].

Різні слідчі ситуації в момент затримання складаються під впливом психологічних, правових, інформаційних і інших факторів. Ці фактори визначають слідчу ситуацію і, відповідно, тактику затримання. Повторюваність ситуацій затримання дає можливість їхнього узагальнення і вироблення типових варіантів діяльності працівників органів внутрішніх справ у тих чи інших умовах.

Крім того, у залежності від сформованої слідчої ситуації затримання є ефективним засобом запобігання негативних наслідків в умовах тактичного ризику. Затримання, як складова частина тактичної комбінації, є важливим засобом впливу на слідчу ситуацію. Тактично вірно проведене затримання особи на гарячому, по-перше, представляє слідству важливі докази, по-друге, – позбавляє підозрюваного можливості сховатися і впливати на

хід розслідування, і по-третє, – дозволяє слідчому здійснити тактичну комбінацію, що складається з декількох слідчих дій: особистого обшуку затриманого, його освідування, допиту та інших. Крім того, протокол затримання має незаперечно доказове значення. У деяких слідчих ситуаціях затримання є невідкладною слідчою дією [9, с.50].

Сутність затримання в криміналістичному аспекті полягає у:

по-перше, підготовці до затримання;

по-друге, фізичному захопленні правопорушника;

по-третє, проведенні особистого обшуку, огляді місця захоплення і місця проведення особистого обшуку;

по-четверте, доставленні затриманого у службове приміщення органів внутрішніх справ;

по-п'яте, фіксації відзначених дій, проведених у ході затримання.

Затримання підозрюваного – ланка в ланцюзі слідчих і організаційних дій слідчого, оперативно-розшукових заходів, об'єднаних єдиною метою. Таке сполучення взаємозалежних слідчих дій і оперативно-розшукових заходів для вирішення конкретного завдання розслідування в даній слідчій ситуації іменується в криміналістиці оперативно-тактичною комбінацією [10, с.219]. Затримання підозрюваного може бути як початком ланцюжка слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, так й його завершенням.

На практиці існують кілька типових видів затримання. Вони відрізняються один від одного:

– способами одержання даних про причетність особи до вчинення злочину (опосередкований чи безпосередній);

– послідовністю ухвалення рішення про затримання особи, що підозрюється у вчиненні злочину, та її фізичному захопленні;

– повнотою набору дій, що складають етапи діяльності слідчого по затриманню.

До першого виду належать слідчі ситуації, що виникають по порушеній кримінальній справі, коли рішення про затримання приймається на підставі вивчення матеріалів кримінальної справи, а потім здійснюється фактичне захоплення особи. До даної групи відносяться наступні ситуації затримання.

1.1. Ситуація складається, коли в ході провадження у кримінальній справі слідчий вбачає в матеріалах кримінальної справи дані про причетність до злочину особи, що знаходиться в цей момент у приміщенні ОВС. Це найбільш проста ситуація. У цьому випадку термін затримання підозрюваного обчислюється з моменту його затримання в приміщенні ОВС.

1.2. Ця ситуація виникає, коли слідчий, аналізуючи матеріали кримінальної справи, приходять до рішення про затримання особи, причетної до вчинення злочину, яка перебуває поза приміщення ОВС. Тобто, стоїть задача розшуку особи (з'ясування місця її перебування), наступного фізичного захоплення і доставляння до ОВС.

Друга ситуація складніша за першу. Розшук, установлення місцезнаходження, захоплення і доставляння підозрюваного є самостійними елементами діяльності працівників ОВД. Як правило, фізичне захоплення і доставляння підозрюваного слідчий доручає працівникам дізнання відповідно до

ч.3 ст.114 КПК. У таких випадках спочатку здійснюється фізичне захоплення особи, а потім після доставляння її в приміщення ОВС складається протокол затримання.

1.3. Ця ситуація складається у процесі проведення оперативно-розшукових заходів, коли встановлюються дані, які свідчать про необхідність затримання особи. Ситуація має деяку подібність з попередньою, але відрізняється тим, що оперативні працівники передають слідчому матеріали, на підставі яких порушується кримінальна справа, а потім негайно приймається рішення про затримання. Це – найбільш сприятлива ситуація, коли затримання заздалегідь планується і здійснюється, найчастіше, із захопленням особи на гарячому.

1.4. Зазначена ситуація складається у тих випадках, коли слідчий у ході проведення розслідування, тобто, при проведенні слідчих дій по порушеній кримінальній справі, встановлює обставини, що вказують на причетність особи до вчинення злочину, а потім приймає рішення про затримання. Наприклад, впізнання особи, схожої за прикметами з розшукуваним злочинцем, виявлення викрадених предметів при обшуку, виявлення слідів злочину при освідуванні та інше.

До другого виду відносяться типові ситуації, які складаються до порушення кримінальної справи. В цих випадках спочатку здійснюється фізичне захоплення особи, а потім вирішується питання про порушення кримінальної справи й затримання особи в якості підозрюваного. Тобто, фактичні дані, що вказують на причетність особи до вчинення злочину, встановлюються в результаті безпосереднього спостереження їх:

- а) працівником ОВС при провадженні оперативно-розшукових заходів;
- б) окремими громадянами при захопленні особи на місці вчинення злочину.

Ці типові ситуації також можуть бути підрозділені на декілька видів у залежності від складності та умов затримання, але усі вони об'єднані одною рисою – безпосереднім спостереженням обставин, що викривають конкретну особу.

2.1. Слідча ситуація характерна тим, що підстави затримання виникають до порушення кримінальної справи й в екстремальних умовах. Затримання підозрюваного здійснюється у випадках, коли працівник правоохоронних органів при виконанні своїх обов'язків або громадяни застають особу в момент вчинення злочину в обстановці очевидності.

У даній ситуації найбільше важливо припинити злочинні дії, захопити особу, позбавити її можливості сховатися або знищити предмети чи документи, що можуть мати доказове значення. Після цього особа доставляється в приміщення ОВС, де слідчий на підставі первинних матеріалів порушує кримінальну справу і здійснює кримінально-процесуальне затримання.

2.2. Ситуація складається, коли працівники правоохоронних органів, які виконують свої обов'язки, стають очевидцями суспільно небезпечного діяння чи переслідують злочинця по гарячих слідах. Однак, на відміну від попередньої ситуації, немає достатніх даних для того, щоб кваліфікувати вчинену дію як злочин. Тобто, здійснюючи захоплення особи в даній ситуації,

працівникам правоохоронних органів складно визначити, є вчинене злочином чи адміністративним правопорушенням. При захопленні особи на перший план ставляться наступні задачі:

- припинення суспільно небезпечного діяння;
- забезпечення безпеки навколишніх осіб;
- запобігання знищення слідів протиправних дій;
- перешкодити особі схватитися та втекти з місця події.

Дві останні ситуації є ситуаціями безпосереднього виявлення суспільно небезпечного діяння. Цим вони відрізняються від інших ситуацій затримання підозрюваного, у яких факт вчинення злочину досить очевидний і кримінальна справа вже порушена.

Крім відзначених слідчих ситуацій, затримання можна класифікувати за іншими підставами:

- гласний чи негласний характер дій посадових осіб, що проводять тактичну операцію;
- інформованість особи про затримання, що готується: очікуване злочинцем чи несподіване для нього;
- склад сил, що беруть участь у тактичній операції: слідчо-оперативна група, спеціальні підрозділи міліції, змішані групи;
- число осіб, які підлягають затриманню в ході операції: одиночне чи групове затримання;
- наявність часу на підготовку й організацію затримання: а) достатньо часу; б) обмежений час; в) відсутність часу.

Тактика затримання – це сукупність теоретичних положень і апробованих практикою рекомендацій щодо раціонального способу дії при здійсненні затримання підозрюваного. Найбільш повна система діяльності слідчого по затриманню особи, яка скоїла злочин, складається з наступних етапів:

1. Встановлення підстав для затримання особи.
2. Ухвалення рішення про затримання.
3. Підготовка до затримання: вивчення особистості особи, що підлягає затриманню, вибір часу і місця затримання, підбір учасників слідчо-оперативної групи, підбір технічних засобів, моделювання дій учасників слідчо-оперативної групи і підозрюваного в момент затримання, складання докладного плану затримання.
4. Безпосереднє затримання особи (фізичне захоплення підозрюваного).
5. Особистий обшук затриманого для виявлення і вилучення слідів злочину, речових доказів тощо.
6. Доставлення особи в службове приміщення ОВС.
7. З'ясування обставин події й правова кваліфікація злочину.
8. Складання протоколу затримання з указівкою мотивів і підстав.
9. Повідомлення прокурору про затримання.
10. Повідомлення сім'ї підозрюваного про затримання.
11. Запровадження в ізолятор тимчасового утримання.

12. Звільнення затриманого з ізолятора чи доставляння його до судді з поданням про обрання затриманому запобіжного заходу у виді взяття під варту.

Тактичні прийоми, які має обирати слідчий при затриманні, визначаються виходячи зі слідчих ситуацій, що складаються.

Відомості про обставини фактичного затримання відіграють важливу роль у доведенні причетності підозрюваного до вчинення злочину. Особливо цінним з погляду одержання доказів являє собою затримання підозрюваного на гарячому, що, будучи кримінально-процесуальною підставою затримання, залишається найважливішим доказовим фактом. У залежності від категорії кримінальних справ (незаконний обіг наркотиків чи зброї, розкрадання чужої власності, хабарництво, вимагання й ін.) обставини затримання мають самостійне доказове значення.

Одним з найбільш проблемних питань в судово-слідчій практиці є фіксація процедури затримання. Фіксація обставин затримання підозрюваного забезпечує документальне обґрунтування прийнятих рішень, сприяє упорядкуванню діяльності органів внутрішніх справ, служить однієї з гарантій забезпечення законності, забезпечує процес формування доказів. Згідно з ч.3 ст.106 КПК України у кожному випадку затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, обов'язкове складання протоколу.

Слідча практика свідчить про те, що при фіксації затримання допускаються тактичні і процесуальні помилки, а сам протокол не відповідає вимогам, які пред'являються до джерел доказів. При затриманні ставиться мета не тільки фізично захопити злочинця, але й одержати, як при будь-якій слідчій дії, докази, фактичні дані з справи. Фіксація доказової інформації має на меті не тільки свідчення, але й відображення фактів, фактичних даних. У процесуальному розумінні на перший план виступає законодавча форма свідчення фактів та їх відображення. У криміналістичному плані фіксація носить змістовний характер з акцентом на дії і засоби фіксації доказів [10, с.54].

Істотне місце серед засобів фіксації слідчих дій займають технічні засоби. На нашу думку, у комплексі науково-технічних засобів, що використовуються при фіксації доказової інформації в ситуаціях планованого затримання, найбільш вагомим є апаратура для відеозапису. Відеозапис дозволяє найбільш повно зафіксувати і зберегти інформацію при проведенні цієї дуже складної динамічної, швидкоплинної слідчої дії. Цінність відеозапису вбачається у наступному. По-перше, відеозапис фіксує дії затримуваної особи до, у момент і після фізичного захоплення; спроби позбутися від доказів чи вчинити опір; показання підозрюваного відразу після затримання. Зафіксовані на відео плівку обставини, перетворені в процесуальну форму, згодом можуть служити вагомими доказами у кримінальній справі. Це обумовлено тим, що обстановка раптової затримання, особливо якщо воно супроводжується виявленням доказів, уводить підозрюваного в такий психологічний стан, коли часто він схильний давати правдиві показання. По-друге, об'єктивна фіксація дій співробітників правоохоронних органів у процесі затримання при подальшому розслідуванні дозволить уникнути

необґрунтованих заяв з боку затриманого про застосування до нього неправомірних дій.

Список літератури: 1. Криміналістика: Учебник. М., 1984. 2. Григорьев В.Н. Задержание подозреваемого. М., 1999. 3. Михасенко М.М., Шибіко В.П., Дубинський А.Я. Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України. К., 1997. 4. Гаврилов А.К. Задержание подозреваемого в совершении преступления // Следственные действия: Уч.пособие. Волгоград, 1984. 5. Криміналістика: Учебник/ Под ред.Белкина Р.С. М., 1999. 6. Тертышник В.М., Слинко С.В. Теория доказательств. Х., 1999. 7. Шейфер С.А. Следственные действия. Система и процессуальная форма. М., 2001. 8. Волчешка Т.С. Криміналістическая ситуалогия: Монография / Под ред. проф. Н.П. Яблокова. Калининград, 1997. 9. Кузьменко Н.К. Систематизация неотложных следственных действий при раскрытии и расследовании преступлений: Учебное пособие. К., 1981. 10. Белкин Р.С. Криміналістическая энциклопедия. М., 2000. 11. Лысов Н.Н. Фиксация доказательственной информации при раскрытии преступлений. М., 1996.

Надійшла до редколегії 26.01.04

Є.Б. Тітов

МІЖНАРОДНА КОНВЕНЦІЯ ПРО БОРТЬБУ З ЗАХОПЛЕННЯМ ЗАРУЧНИКІВ 1979 РОКУ В СИСТЕМІ ЗАХОДІВ ПО БОРТЬБИ З МІЖНАРОДНИМ ТЕРОРИЗМОМ

Проблемі вивчення тероризму значна увага приділяється з середини 20-х рр. ХХ ст. Звичайно, що причиною цікавості до названої проблематики була і залишається необхідність розробки дієвих заходів щодо боротьби з терористичними актами. Допомогти ж в створенні таких заходів може лише глибокий аналіз кримінально-правових та кримінологічних питань протидії тероризму.

Вивченням різних аспектів проблеми тероризму займалися (і продовжують займатися) багато науковців як за кордоном (наприклад, Д.Бейкер, П.Вілкінсон, М.Креншоу, Д.О'Брайен, М.Сакар та інші), так і в нашій країні (В.Ф. Антипенко, О.П. Богданов, В.О. Глушков, В.П. Смельянов, В.В. Крутов та інші). Слід зазначити, що інтерес до вивчення вказаної проблеми не є суто теоретичним – перш за все він спрямований на розробку дієвих нормативних документів для боротьби з актами тероризму як на внутрішньодержавному, так і на міжнародному рівні.

Початок співробітництву у цій сфері було покладено у 20-ті роки ХХ ст. Конференціями по уніфікації кримінального законодавства (I конференція пройшла у Варшаві 1927 р., II – Римі 1928 р., III – Брюсселі 1930 р., IV – Парижі 1931 р., V – Мадриді 1934 р., VI – Копенгагені 1935р.), на яких робились спроби розкрити зміст поняття «тероризм» [1, 2, 3]. На жаль, ці спроби не мали успіху, як вони не мають успіху і дотепер, адже сьогодні нараховується більше ста різних визначень тероризму, проте уніфікованої оцінки даного явища все ще не знайдено, як відзначав відомий американський науковець В. Лакюер: «... перевантажений значенням за своєю природою, термін не піддається жодним зусиллям винайти всеохоплююче та об'єктивне визначення тероризму. Таке визначення не існує і не буде знай-